

Răzvan THEODORESCU

Despre prima modernitate a românilor

Domniașcă, Președinte al Academiei

Despre prima modernitate a românilor

Dezvoltarea și Democratia

Traducere în limba engleză de
Andrei Alecsa

Traducere în limba franceză de
Ana-Maria Roșca

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

Cuprins

Despre prima modernitate a românilor	5
Cuvânt de răspuns	36
On the First Modernity of the Romanian People.....	45
Answer	76
La première modernité des roumains	85
Réponse	120
Fotografii din arhiva personală/ Photographies de l'archive personnelle/ Photos from personal archive	129

COMENZI - CARTEA PRIN POȘTA
Tel: 0763 082 213
Adresa: Bd. Ștefan cel Mare și Ștefan ne. S. Iași - 700124
E-mail: comenzi@ecr.ro

Academician Răzvan THEODORESCU

Despre prima modernitate a românilor

*Domnule Președinte al Academiei,
Doamnelor și Domnilor colegi din Academie,
Doamnelor și Domnilor colegi din Parlament
și din Guvern,
Excelențe,
Doamnelor și Domnilor,*

Rostind astăzi, aici, cuvântul care, potrivit tradiției, revine celui ce pătrunde, cu drepturi depline, în cea mai aleasă adunare a țării acesteia, gândul mă duce la umbre ilustre sau numai dragi mie, cărora le datorez imens și care la timpul lor, într-o viață pe alocuri exemplară, au intrat fălnic sau numai sfios în această aulă. Într-un loc ce înseamnă pentru mine din adolescență încă – iată, o mărturisesc abia acum – unul dintre spațiile cele mai intimidante și, deopotrivă, cele mai atașante din câte cunosc.

Gândul recunoscător mă duce, cu decenii în urmă, la profesorii mei din Universitate – câțiva dintre ei, membri ai Academiei Române –, mă duce la acela căruia nu i-am mulțumit niciodată îndeajuns pe când trăia, pentru generozitatea patronajului său intelectual, la Emil Condurachi, dascălul și omul fără de care, probabil, unii elevi ai săi nu ar fi ceea ce sunt, model – pentru mulți dintre noi – de cultură, finețe și diplomatie inefabile; și mă mai duce același gând al grațitudinii postume la un alt Emil, la Emil Lăzărescu, mai puțin cunoscutul „profesor” fără nici o catedră, dar cu puzderie de discipoli, cu o biografie schingiuită, a cărui serenitate, a cărui logică și al cărui dar peripatetic mi-au fost, în chip definitiv, lecții de viață.

Unul dintre spiritele ilustre ale veacului ce abia s-a încheiat, Henri-Irénée Marrou, nota undeva o reflecție care dă

sens trudei noastre permanente: „Marele istoric va fi cel care va ști să aleagă adevărata problemă, să ceară trecutului să răspundă la o întrebare care să aibă, pentru noi, posteritatea, un interes real, o valoare existențială și care, pe de altă parte, să corespundă unei realități în mediul studiat”.

Istoria pe care voi încerca să o schițez pentru Dumneavoastră este, poate – introduc, se înțelege, și subiectivitatea, și ipoteza – aceea care ne-a făurit ca mentalitate de patru secole, care ne-a ivit ca națiune de aproape două veacuri, care ne explică parte din comportamentele colective și individuale, politice și metafizice, etice și estetice, în crizele succesive ale societății noastre de mai bine de o jumătate de secol.

Și mai este, cred, această istorie – în fond, cea a modernității noastre – aceea care ne poate desluși, fără patimă, atâtea umbre și atâtea lumini care au configurat portretul unui popor, modul nostru de a ne particu-lariza într-o lume unde, etnic și lingvistic, nu semănăm cu nimeni și pe care am numit-o, nu demult, „a doua Europă”¹.

Adică într-acea jumătate de continent separată acum șaisprezece veacuri, printr-un clivaj mental, de un Occident pragmatic și aristotelic, atașată misterului apofatic descinzând din gândirea platonice, dar și economiei agrare sau naționalismelor exacerbate, cezaropapismului uneori sau tradițiilor imperiale și absolutismelor, pe alocuri (de unde, poate, vine și predominanța republicilor prezidențiale, acolo unde parlamentarismul nu are tradiții majore). Aș mai adăuga, într-o jumătate de continent unde românii și-au afirmat de timpuriu una dintre trăsăturile cu adevărat definitorii ale civilizației lor, *latinitatea* (a doua fiind, în viziunea mea, cum se va vedea mai încolo, *statalitatea*), prin singura ortodoxie latină și prin singura latinitate ortodoxă cunoscută vreodată, păstrând, de la etnogeneza încă, amintirea sedentarității pe o *terra* bine definită, cu „șări” și cu „țărani”, ca și amintirea unui creștinism popular în cuvântul desemnând edificiul, sacru, „biserica”, rapel bine știut – dar singular printre limbile neo-romanice – al latinei *basilica*, cu

¹ „La «préhistoire» des deux Europes”, în *Europe, Balkans, Pays Roumains. Trois études de cas* (sub tipar).

ecouri, în fine, în arhitecturi, în costum, în cromatică, în obiceiuri, de la cele sătești la cele monahale, așa cum le știm încă din vremea întemeierilor de state.

Obişnuiți cu periodizările comode ale unor epoci ce s-ar succede, pasă-mi-te, lent și aproape autarhic, fără legături cu restul Europei, dar mai ales cu unele imagini de Épinal ale unei desăvârșite, armonioase și mult idealizate unități istorice carpatodunărene, au fost colegi de breaslă pe care știu că i-a șocat, cu ani buni în urmă, dublul meu demers, gândit într-o simetrie voită cu cercetările din tinerețe dedicate genezelor culturale românești în Evul Mediu, raporturilor dintre convertirile creștine și alte expresii spirituale ale Europei răsăritene sau identificării așa-numitelor „coridoare culturale” ale Sud-Estului european²: era, pe de o parte, *încercarea de așezare a începuturilor primei noastre modernități către 1550-1600* și, pe de alta, sesizarea – cu argumente, altele decât cele ale unor notorii istorici și critici literari – *diferențelor structurale dintre civilizația Moldovei și aceea a Țării Românești*, între, să spunem, momentul efemerei reuniri statale din timpul lui Mihai Viteazul și Unirea realizată de Cuza³. Și într-un caz, și în celălalt nu făceam, de fapt, decât să duc mai departe, să sistematizez întrucâtva intuițiile unor foarte mari precursori, de la istoricul național la Ibrăileanu și Lovinescu.

Atunci când, scrutând arta ca fapt de civilizație și ca parte relevantă a istoriei, vrând a reface – la conjuncția unor mărturii dispartate ale științelor despre om, fie ele istorice, artistice, literare, etnologice sau lingvistice – modelul uman al unei anumite epoci, am ajuns la încheierea că vremea din jurul lui 1550 înseamnă, în peisajul vechii culturi românești, o piatră de hotar. Nicolae Iorga devenea un firesc reper prin tot ceea ce scrisese despre al XVI-lea veac în faimoasa-i sinteză de *Istorie*

² Pentru toate acestea, vezi volumele mele *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974 și *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400-1400)*, București, 1976.

³ *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, I-II, București, 1987 și, mai recent, pentru ansamblul preocupărilor mele din ultimele decenii, *Roumains et Balkaniques dans la civilisation sud-est européenne*, București, 1999.

„a Românilor”, secol de istorie modernă față de Evul Mediu ce fusese până atunci”⁴, moment în care „un întreg capitol de ev mediu se încheie”⁵, spre a nu cita și alte considerații legate, mai ales, de conștiința dinastică a Mihneștilor ce au pregătit, politic și mental, în scaunele princiare de la Iași și București, momentul 1600⁶. Era, de fapt, o concluzie privitoare la începutul primei noastre modernități după 1550 – în cazul românesc, socotesc că ea cuprinde secolele al XVII-lea și al XVIII-lea – și pe care, pentru aproape întregul continent european, o omologaseră și aveau să o facă în continuare voci importante, de la Henri Hauser, prin celebrele sale prelegeri ținute la londonezul King’s College, până la Pierre Chaunu sau Robert Mandrou, până la Henry Kamen sau José Antonio Maravall⁷.

Elementele schimbării românești dinainte și de după 1550, în fapt ale celei mai îndepărtate depășiri a medievalității – ce nu se poate numi altfel decât modernitate, în spiritul unei cronologii istorice ce se naștea tocmai acum ca disciplină – sunt nu puține și ele se află, în cea mai mare parte a lor, congruente cu preschimbările europene.

Dacă instaurarea dominației otomane în Țara Românească, Moldova și Transilvania va fi noutatea crucială după care vom judeca nu puține dintre atitudinile colective și individuale ale românilor în cele patru secole ce au urmat – cu particularități absolut definitorii, iar într-un caz, chiar dătătoare de unicitate a situației noastre istorice –, voi aminti că ea a fost un factor contemporan și în istoria Ungariei de după Mohács sau că, pe planul civilizației, înrăurirea acestei realități politice în singulara „Republică regală” a Poloniei a fost covârșitoare, ivind învelișul sclipitor și orientalizat al doctrinei nobiliare „sarmatice”.

Încheind două secole de independență limitată și deschizând istoria unei autonomii pline de consecințe, vremea turco-crației a creat mentalități, obiceiuri, mode și modele proprii latinității orientale (aș spune doar, pentru a da un singur

⁴ *Istoria Românilor, V. Vitejii*, București, 1937, p. 20.

⁵ *Ibidem*, p. 416.

⁶ R. Theodorescu, *op. cit.*, 1, p. 8 pentru alte referințe bibliografice.

⁷ *Ibidem*, p. 9.

On the First Modernity of the Romanian People

*Mr. President of the Academy,
Academy Colleagues,
Parliament and Government Colleagues,
Excellences,
Ladies and Gentlemen,*

My present speech is the privilege that, according to tradition, is reserved to the ones entering in earnest the most highly regarded assembly in our country. Therefore, my thoughts stray towards shadows of illustrious men to whom I owe a great deal, some of them having set a resolute, everlasting foot in this room, while others merely flirted with it. Making a long due confession, I must admit that, even since I was a teenager, this place has been to me both daunting and touching.

My gratitude takes me back decades, to my University professors, some of them members of The Romanian Academy. A sore memory is that of Emil Condurachi, and this soreness stems from my not having the opportunity to truly thank him for the generosity of his intellectual patronage: a man and a professor who showed ineffable cultivation, finesse and diplomacy and without whom many of his students would not have become what they are today. Then, my posthumous gratitude veers towards another Emil – Emil Lăzărescu – a professor who did not lead a department of his own, and yet he had many a disciple. In spite of a biography plagued with hardships, he would cultivate serenity, a perfectly logical thought and a propensity towards Aristotelianism that provided me with many life lessons.

One of the illustrious spirits of the century that has just passed, Henri-Irénée Marrou wrote down somewhere a

Reflection that bequeaths meaning onto our endeavor: “A great historian will be the one who will succeed in isolating the real problem, and in asking the past a question that will stay genuine and relevant to the posteriority, a question that will both preserve its existential value and also correspond to a certain reality and environment”.

The history I will be trying to shed a light upon for you, although not claiming to deprive this vision of my subjectivity, is the one that has been carving out our mentality for four centuries, the one that laid ground for the birth of our nation almost two centuries ago. This history accounts for a great deal of our collective and individual behaviors and underpins our political, metaphysical, ethical and esthetic drives which have surfaced during the many crises our society has undergone for the past half century.

I also believe that this history, which is essentially the history of our modernity, is the one to dispassionately reveal the interplay of shadow and light that helps portraying this people, and helps us find a niche of our own in a world where ethnically and linguistically we resemble no one, a world I have come to name the *lesser Europe*⁹⁷.

We are referring to that half of the continent that drifted away sixteen centuries ago, due to a mental fault line, from the pragmatic and Aristotelian West, and attached itself to the apophatic mystery that had its origins in Plato’s philosophy, in the agrarian economy, in the foamy nationalism, in their slavish follow of rulers and popes or in the long line of imperial or absolute monarchism. In this area, all these elements corroborate the choice of presidential republics over parliamentary republics. It is worth mentioning that in this half of Europe, the Romanian people have been asserting Latinity as the fulcrum of their civilization, from the most distant of times. As we shall see, the second most important element of the Romanian civilization is statality, their revolving around the sacred concept of state. They asserted their Latinity via the only Latin-orthodox

⁹⁷ « La „préhistoire” des deux Europes », in *Europes, Balkans, Pays Roumains. Trois études de cas*.

duality ever known, preserving ever since their birth as a people, the need to anchor their existence in the very earth they trod, with clear cut concepts such as countries and peasants. Moreover, there is the ineffable memory of a traditional sense of Christianity, which is echoed by the word naming the sacred edifice – *biserica*. This very word is a throwback to the Latin word *basilica*, and this linguistic relationship unveils a religious feeling that has its echoes in architecture, traditional garments, the range of colors they used, in customs (ranging from the countryside customs to the monastic ones).

To the bafflement of some of my colleagues, I embarked upon an endeavor congruous with my early grappling with the Romanian cultural genesis, the connections between Christianization and various spiritual expressions of Eastern Europe or the attempt to identify what I called the *cultural corridors*⁹⁸ in Southeastern Europe. My endeavor caused quite a stir since many of my colleagues tended to take for granted the periodization of certain epochs that made way to one another seemingly faultlessly, with no link whatsoever to the rest of Europe. Many pundits have also taken for granted the harmonious and buttoned up vision of a cemented unity and homogeneity of the people cradled between the Carpathians and the Danube. This project of mine was a double-edged one. On one hand, there was my tampering with the traditional timeline, by placing our modernity around the years 1550-1600. On the other hand, I insisted on pinning down the structural differences between Moldavia and Wallachia, between the ephemeral statal union accomplished in Mihai Viteazu's lifetime and the union made by Alexandru Ioan Cuza⁹⁹. In both instances, I tried bringing forth new arguments, others than those of prominent historians and famous literary critics, conceding that I was

⁹⁸ For all these, see my volumes *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești* (secolele X-XIV), Bucharest, 1974 and *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400-1400)*, Bucharest, 1976.

⁹⁹ *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, II, Bucharest, 1987 and, more recently, for a holistic view on my pursuits over the last two decades, *Roumains et Balkaniques dans la civilisation sud-est européenne*, Bucharest, 1999.

La première modernité des roumains

*Monsieur le Président de l'Académie,
Mesdames et Messieurs collègues de l'Académie,
Mesdames et Messieurs collègues du Parlement
et du Gouvernement,
Vos Excellences,
Mesdames et Messieurs,*

Prononçant aujourd'hui, dans ce cadre, le discours qui, selon la coutume, revient à celui qui devient, de manière légitime, membre de l'assemblée la plus élitiste de notre pays, des âmes illustres effleurent ma mémoire; peut-être suis-je le seul à les tenir en estime, car je dois beaucoup à ces hommes qui, pendant leur vie parfois exemplaire, sont entrés de manière triomphale, ou plutôt discrète, dans cet amphithéâtre. C'est un cadre qui, dès mon adolescence – voilà, je l'avoue maintenant – représente un des espaces les plus intimidants, mais aussi exaltants que je connais.

Ma réflexion reconnaissante me conduit vers mes professeurs de l'Université, il y a des décennies de cela, dont certains étaient membres de l'Académie roumaine. Je me rappelle aussi celui que, du temps de sa vie, je n'ai jamais remercié suffisamment pour la générosité de son patronage intellectuel – le professeur et l'homme Emil Condurachi; sans son influence, beaucoup de ses élèves ne seraient pas des hommes accomplis, car pour nous, il était l'exemple d'une ineffable culture, élégance et diplomatie. C'est toujours la gratitude posthume qui me fait penser à un autre Emil, cette fois-ci à Emil Lazarescu, le « professeur » le moins connu, ayant une biographie tourmentée, qui n'a jamais bénéficié d'un domaine de recherche, mais qui était en permanence entouré d'une nuée de disciples, et dont la sérénité, la logique et le péripatétique furent, de manière immuable, des leçons de vie.

Henri-Irénée Marrou, une des personnalités les plus illustres du dernier siècle, consignait quelque part une réflexion qui charge de sens notre effort soutenu : « Un grand historien sera celui qui saura distinguer un problème véritable, demandant au passé de répondre à la question qui présente un intérêt réel et une valeur existentielle pour la postérité, et de plus, qui doit correspondre à la réalité du milieu étudié ».

L'histoire que j'essaie d'ébaucher pour vous est peut-être – j'introduis la subjectivité et l'hypothèse, on le comprend bien – celle qui a forgé notre mentalité, il y a quatre siècles, qui nous a déterminés en tant que nation, il y a deux siècles, celle qui explique relativement les usages collectifs et individuels, politiques et métaphysiques, éthiques et esthétiques, révélés pendant les crises subies par notre société, il y a déjà un demi-siècle.

Et je crois qu'il y a aussi cette histoire – après tout, qui est celle de notre modernité – celle qui, sans aucune exagération, peut rendre compte de tant d'ombres et de lumières, configurant le portrait d'un peuple et notre existence tout à fait particulière dans un monde qu'on a récemment nommé « la seconde Europe » et où nous sommes uniques du point de vue ethnique et linguistique¹⁹³.

On parle de cette moitié du continent séparée, à cause d'un clivage mental, d'un Occident pragmatique et aristotélique, il y a seize siècles, rattachée au mystère apophasique dont les racines remontent jusqu'à la pensée platonicienne, mais aussi à l'économie agraire ou aux nationalismes exacerbés, parfois au césaropapisme ou aux traditions impériales et aux régimes absolutistes (la prépondérance des républiques présidentielles en provient, vu que le parlementarisme n'a pas de tradition majeure). Je dirais aussi, une moitié de continent où les Roumains ont très tôt affirmé un des traits définitoires de leur civilisation, à savoir *la latinité* (dans mon opinion, la deuxième étant, on le verra plus tard, *l'étatisme*), à travers la seule orthodoxie latine et la seule latinité orthodoxe connues; elle garde, de son ethnogenèse même, le souvenir de la sédentarité sur une

¹⁹³ « La préhistoire des deux Europes », dans *Europe, Balkans, Pays Roumains. Trois études de cas* (en cours de publication).

«*terra*» très bien définie, avec des « pays » (*tari*) et des « paysans » (*tarai*), mais aussi la réminiscence d'un christianisme populaire, souligné par le mot désignant l'édifice sacré, « l'église » (*biserial*) – un rappel bien connu, unique parmi les langues néo-romanes, du latin « *basilica* » – dont on trouve les résonances dans l'architecture, les vêtements, la chromatique, les coutumes ruraux et monastiques, qu'on connaît déjà depuis la période des fondations étatiques.

J'ai des collègues habitués aux périodisations commodes de quelques époques qui apparemment se succèderaient d'une manière lente et presque autarcique, sans avoir des contacts avec l'Europe, et notamment avec quelques images d'Épinal, concernant une unité historique carpato-danubienne parfaite, harmonieuse et trop idéalisée. Je sais pertinemment que ma double démarche a choqué ces collègues-là, il y a plusieurs années; cette démarche se trouvait dans une symétrie délibérée avec mes premières recherches, dédiées aux genèses culturelles roumaines pendant le Moyen Âge, aux rapports entre les conversions au christianisme et les autres croyances de l'Europe de l'Est, ou à l'identification des prétendus « couloirs culturels » du Sud-Est européen¹⁹⁴: d'une part, c'était *la tentative d'établir le début de notre première modernité, vers 1550-1600* et, de l'autre, la compréhension – avec d'autres arguments que ceux des quelques historiens et critiques littéraires renommés – *des différences structurales existantes entre la civilisation moldave et celle valaque*, entre l'éphémère réunion étatique réalisée par Michel le Brave et l'union de Cuza¹⁹⁵. En fait, dans les deux cas, j'étais seulement un continueur, systématisant en quelque

¹⁹⁴ On peut trouver tout cela dans mes volumes, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XVI) / Le Byzance, les Balkans, l'Occident aux débuts de la culture médiévale roumaine (Xe-XVIe siècles)*, Bucarest, 1974 et *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400-1400) / Un millénaire d'art à Dunărea de Jos (400-1400)*, Bucarest, 1976.

¹⁹⁵ *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1500-1800) / La civilisation des Roumains entre le médiéval et le moderne. L'horizon de l'image (1500-1800)*, I-II, Bucarest, 1987 et, plus récemment, *Roumains et Balkaniques dans la civilisation Sud-Est européenne*, Bucarest, 1999.